

УДК 94(498=214.58)“194”-054.74(477.7)

ДЕПОРТАЦІЯ РУМУНСЬКИХ РОМІВ ДО ТРАНСНІСТРІЇ (1941 – 1944 рр.): СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИВЧЕННЯ

Розглядаються сучасні тенденції вивчення питання депортації румунських ромів до Трансністрії в період Другої світової війни. Аналізується проблематика використання наукової термінології, вивчення усної історії, соціальні аспекти депортованих ромів.

Ключові слова: Друга світова війна, Трансністрія, депортація, цигани, роми, Геноцид, Голокост, усна історія

8 квітня відзначається Міжнародний день ромів. Це – міжнародне свято ромського народу. Метою його встановлення є самоідентифікація ромської етнічної групи як єдиного народу, привернення уваги до самобутньої культури та історії етносу рома та 80 ромських субетносів, подолання дискримінації, утисків та відчуження ромів. За даними Всеукраїнського перепису 2001 року, чисельність ромської спільноти становить 47,6 тис. осіб (0,1% населення країни), проте ромські неурядові організації називають кількість від 150 до 400 тис. найбільшими місцями компактного поселення ромів є: Закарпатська (до 30% українських ромів), Одеська, Донецька, Дніпропетровська та Харківська області.

Історія ромів ХХ ст. – це трагічна сторінка усього ромського народу. Депортація та геноцид в роки Другої світової війни призвели до масового знищення даного етносу. Торкнулось це і румунських ромів, які були депортовані румунською владою до Трансністрії.

Можна говорити про те, що заходи щодо циган потрібно розглядати в контексті примусової соціальної політики уряду І.Антонеску та введення суворих законів щодо жебрацтва, відмови від виконання робіт. Саме через соціальні проблеми та со-

ціальний стан, які породжували цигани, цей етнос був першим втягнутий в цю політику.

За загальним переписом населення Румунії, який проводився у 1930 р. циганами назвали себе 262501 чол., що становило 1,5% населення країни. Також циган поділяли на кочових та осілих, але кількісні дані по перепису уніфіковані. Реалізація задуманого здійснювалася послідовно. Спочатку активізувався нагляд за кочовими циганами та їх переміщенням з метою запобігти злочинам, які вони могли скоїти. Але уряд не зміг обмежити грабунки і вирішив у травні 1942 р. використовувати циган на примусових роботах. Цей проект не був втілений у життя, та вже наприкінці травня 1942 р. жандармерією й поліцією за наказом Ради міністрів було зроблено перепис кочових циган по країні. Вони були зареєстровані разом із сім'ями, а також фіксувалися осілі цигани, які вчиняли злочини, у тому числі рецидивісти, і цигани, які не мали засобів до існування або постійної роботи, яка могла б їх прогодувати. Отже, до списків офіційно увійшли дві категорії циганів, але фактично три, а саме: кочові, осілі-злочинці та осілі-безробітні. Саме вони були основною масою депортованого населення [6, с. 62].

Депортація румунських циган проводилась за наказом уряду І. Антонеску в три етапи: 1) з 25 червня по 15 серпня 1942 р. було депортовано кочових циган; 2) з 12 по 30 вересня 1942 р. в Трансністрію приїхали осілі цигани; 3) жовтень 1942 р. – в губернаторства було депортована маленька кількість циган. Остаточна кількість циган була близько 25 тис., це приблизно 10% усіх циган Румунії [6, с. 64].

В Трансністрії цигани були розташовані на кордоні окупаційної зони в селах на березі Бугу в Балтському, Березівському (Одеська область), Очаківському та Голтянському (Миколаївська область) повітах. 29 вересня 1942 р. вийшов наказ № 69026 губернатора Трансністрії Г. Алексяну про розселення депортованих на цих територіях. Цигани проживали в будинках, які були звільнені префектурою від місцевого населення, або в землянках. Так, в деяких селах було повністю евакуйоване місцеве населення, переважно українці. Режим перебування евакуйованих циган був

регламентований постановою Губернаторства Трансністрія від 18 грудня 1942 р. [1, арк. 112].

На даний час ми не знаємо остаточну кількість депортованого циганського населення. Так, радянський історик І. Е. Левіт пише про те, що було депортовано до кінця 1942 р. більш ніж 12 тис. кочових та 13100 осілих циган, у тому числі 7856 чоловіків, 7266 жінок та 10161 дітей. Діаспорний дослідник, А. Жуковський писав про те, що румунський уряд переселив усіх циган з Румунії до Надбужжя у липні 1943 р. Спираючись на дані губернатора, він наводить таку кількість депортованих – 5856 чоловіків, 7266 жінок та 10161 дітей (тобто усього 23283 чол.) [3, с. 54]. Сучасні румунські дослідники В. Акім та Д. Шандру пишуть про те, що чисельність депортованих у Трансністрію остаточно не можна назвати, тому, що багато циган почали у 1943 р. повертатися назад у Румунію. Називається лише приблизна кількість у 25 тис. осіб [8, р. 56; р. 285; 12, р. 172].

Вивчення питання депортації ромів почалося не так давно, лише з відкриттям архівів на початку 90-х рр. ХХ ст. з'явилися перші ґрунтовні дослідження з даного питання [8, 9]. В умовах сучасного світу змінюються і тенденції вивчення історії ромів в роки Другої світової війни.

В наукових центрах Європи з вивчення ромів (Стокгольм, Бухарест, Київ) залишається багато відкритих питань. Одним із них є проблема термінології. Це стосується в першу чергу таких термінів, як «Голокост» чи «Геноцид», «цигани» або «роми». Аналізуючи історіографію дослідження бачимо трансформацію та еволюцію термінології, і все частіше істориків пишуть саме про історію ромів та Геноцид, що проводив проти них німецький, угорський та румунські уряди в роки Другої світової війни (А. Котлярчук, П. Матей, Н. Зіневич) [2, 4, 9, 10].

Безапоречним є також той факт, що румунський уряд взагалі не визнавав своєї провини щодо Геноциду циганського населення, а всіляко перекладав це на Німеччину та Угорщину.

Взагалі можна говорити, що цигани – жертви історії. Багато років питання замовчувалося, тема була представлена лише в художній літературі та в фольклорі. За цим аспектом можна говори-

ти про те, що саме поняття питання Геноциду ромського народу виникло через культурну призму. Тут можна згадати про вихід у 1989 р. «Циганських казок» В. Наберс. Сучасний румунський дослідник П. Матей пише про те, що в центрі історичної пам'яті стоїть не походження циган, а саме факт Геноциду, який задокументований та достеменно відомий. Ця подія є більш важливою, тому що це жива пам'ять тих людей, які пережили ці жахливі події [10].

Саме жива пам'ять дає поштовх до нових досліджень в цій галузі. На думку українського історика М. Тяглого, «усна історія» по відношенню до ромської громади почали фіксувати та вивчати досить пізно, коли багато безпосередніх учасників подій уже пішли з життя. Це було зумовлено кількома факторами. Зокрема, тим, що на відмінну від інших груп жертв націонал-соціалістичного режиму, доля малочисельної, не впливової та значною мірою маргіналізованої ромської громади упродовж тривалого часу майже не привертала уваги наукового товариства, яке довго не давало собі ради з тим, чим саме історії Геноциду ромів може доповнити наше розуміння життя в умовах екстремі. Додалися й інші чинники, котрі можна визначити як суб'єктивні: через своєрідність соціального становища більшості ромів та особливості їхньої культурної пам'яті – як персональної, так і колективної, – самі роми не були достатньо наполегливими у спробах об'єктивувати набутий трагічний досвід та поділитися ним з навколишнім суспільством [7].

Тому на даний час є актуальним питання збирання спогадів, тих людей, які пережили депортацію в Трансністрію. Вони відкривають не лише біль людської трагедії, але і ставлення уряду до депортованих. Так можна привести декілька зафіксованих спогадів. Наприклад, депортований ром Михайл Істратов згадує: «Ми там (Молдовка) знаходились вже близько місяця. Нам робили в цей час бараки, трошки далі, приблизно за 100 км від Долини Плачу. Нас засунули в бараки. Ті, що залишилися на вулиці померли. Померли від холоду, голоду... Навесні їх знайшли мертвими... їх викинули в поле, як гнилі овочі. Такими були їх кінцівки, кості. Їх їли. Були цигани, наші, які брали м'ясо звідси і їли. М'ясо по-

мерлих...» [11]. Ще одне свідчення канібалізму підтверджує Марія Акім з Долж: «Були віддані смерті. Якщо і було нас близько тисячі-дві в одному місці... ні їжі...ні вогню...нічого... як ми повинні були жити? Помер середній брат та ми його з'їли. Від голоду. Ми були всі на купі, роздягнуті, голодні...» [11].

Це лише та частина свідчень, що записані в останні роки, тому безперечно можна говорити про те, що інтерв'ю є унікальним матеріалом, який можна використати в якості джерела в наукових цілях для мікроісторичного дослідження тих подій, що відбувалися на території Трансністрії.

Розглядаючи сучасні актуальні аспекти вивчення історії депортованих ромів, хочеться також зупинитися на соціальному аспекті депортованих циган. Так, більшість ромів, що пережили депортацію знаходяться в даний час у дуже тяжкому соціальному становищі: старі, хворі, бідні та не маючи пенсій. Ігнорування таких аспектів з історії ромів, як депортація в Трансністрію, має негативні рефлексії в сучасних етнічних відносинах в Румунії. У зв'язку з цим був створений проект, який передбачав протягом 2014-2015 рр. допомогу жертвам, в тому числі і отримання пенсії від Німеччини за роботу в гетто Трансністрії згідно закону 189/2000 «Щодо узгодження деяких прав потерпілих від режимів встановлених в Румунії з 6 вересня 1940 р. по 6 березня 1945 р. за етнічними мотивами». На даний час можна достеменно говорити про те, що дуже багато людей померло, тому в проект було залучено тільки 100 депортованих ромів.

Проект працював по всій Румунії та був ініційований Суспільним ресурсним центром спільно з факультетом політичних наук (Університет м. Бухарест), факультетом політичних наук Національної школи політичних і адміністративних студій, Асоціацією румунських євреїв – жертв Голокосту та суспільною організацією (Порожан) (Республіка Молдова) [10].

В процесі роботи проекту відкрилися певні особливості депортації. Так, можна говорити про те, що влада, яка займалася питанням депортації не була зацікавлена в збереженні даних з точною кількістю депортованих. Дуже часто не враховувалися діти, а лише голова родини, інші члени згадувалися лише в цифровому

форматі. Наприклад: Василе Русу, дружина, 4 дитини, двоє коней. Існують й інші випадки (це стосується здебільшого дітей), коли люди проходять в списках, що створювала поліція у 1942 р. не під своїм справжнім ім'ям, а під псевдонімом. Так, наприклад, Іляна Войня, депортована з Александрії, з'являється в списках як «Квітка». До порівняння, її мати також депортована з прізвищем «Ілка». Стає зрозумілим, що в даному випадку дуже важко для цієї людини, яка зараз хвора, стара та неграмотна, вирішити бюрократичні питання чи в нотаріальному порядку довести, що «Квітка» з табелю є саме Іляна Войня [10].

Є певні чинники і в родинній ситуації ромів. В традиційному звичаї, особливо серед кочових ромів, не реєструється шлюб. Цей феномен має місце і в даний час. Є приклади, коли родину виселяли за прізвищем батька – голови сімейства, інші члени взагалі не були вказані. Тодішня дитина (зараз стара людина) розповідає свою історію в архівах та вимагає документи, при цьому він вказує, як звали його батька. Архів дійсно видає довідку, що батько з п'ятьма членами родини були знайдені в табелях, але в свідоцтві про народження позивача вказана лише мати та немає батька, який вказаний в таблиці. Це відбувалося тому, що при реєстрації факту народження дитини, якщо батьки не перебували у зареєстрованому шлюбі, записували лише матір, а напроти батька ставили прочерк [10].

Масова депортація в 1942 р. призвела до того, що жандарми, які створювали на місцях списки осіб на депортацію не вказували багато даних. Так, наприклад, велика кількість переселених ромів не знають місце свого народження. Деякі архіви були сформовані в комуністичний час та не зберегли фонди з даного питання, а в 50-ті рр. все було спалено. Для вирішення даного питання була запропонована наступна схема: для кожної людини робити запити до якомога більше архівів. Якщо громада переїжджала на гужовому транспорті з одного місця на інше, рухаючись на схід, наприклад, якщо людина з Яломіци їхала через Бузеу-Вранча-Галац в Трансністрію, то треба шукати документи не в Яломіцах чи в Бухаресті, а складати запити до всіх повітових архівах (Бузеу, Вранча, Галац) [10].

Підводячи підсумки, можна говорити про те, що у призмі сучасних глобальних процесів вивчення мікроісторичних подій на основі усних джерел дає поштовх до більш детального вивчення трагедії ромського народу в роки Другої світової війни. Авжеж, представлені деякі аспекти не можуть показати всі сучасні тенденції, а лише роблять рефлексію до виявлення нових фактів, які дають змогу створити повну більш-менш об'єктивну картину.

Список використаної літератури та джерел

1. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-2242. – Оп. 1. – Спр. 1912. – 363 арк.
2. Зіневич Н. До питання про специфіку геноциду ромів на українських землях у роки Другої світової війни // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. – 2009. – № 2 (6). – С. 148–163.
3. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часи Другої Світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрії // Український історик. – 1987. – №1-4. – С. 83-96.
4. Котлярчук А. Нацистский геноцид цыган на территории оккупированной Украины: роль советского прошлого в современной политике памяти. [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://www.holocaust.kiev.ua/> (Голокост і сучасність. - №1 (12). - 2014).
5. Левит И. Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР: истоки, планы, реализация (1.IX.1939 – 19. IX.1942). – Кишинев: Штиинца, 1981. – 391 с.
6. Моторна І. Депортація румунських циган до Трансністрії: методи та демографічні наслідки // Чорноморський літопис. – Вип. 3. – 2011. – С. 62-65.
7. Тяглий М. Геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941-1944): дослідження, викладання, увічнення пам'яті. [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://romagenocide.com.ua>
8. Achim V. Țiganiile din România în timpul celui de-al doilea război mondial // Revista istorică. – Т. 8. – 1997. – №1-2. – Р. 53-59;

- Achim V. Atitudinea contemporanilor față de deportarea ȝiganilor în Transnistria / România și Transnistria: problema Holocaustului / Coordonatori V. Achim, C. Iordachi. – București: Cartea veche, 2004. – P. 201 – 233.
9. Holler M. Der nationalsozialistische Völkermord an den Roma in der Besetzten Sowjetunion (1941–1944). – Heidelberg, 2009. – 142 s.;
 10. Matei P. [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://crc-cluj.org/category/projects/supravietuitori-romi-ai-deportarilor-in-transnistria>
 11. Panek I., Steigerwald J. Fie zi, fie noapte, afară tot întuneric era. Asta era Transnistria, unde-am trăit iadul pe pamânt.” Deportarea romilor în Transnistria [Електроний ресурс]. Режим доступу: <http://artapolitica.ro/?lang=en>
 12. Șandru D. Mișcări de populație în România (1940-1948). – București: Editura Enciclopedică, 2003. – 430 p.

Моторная И.

Депортация румынских ромов в Транснистрию (1941-1944 гг.): современные аспекты изучения

Рассматриваются современные тенденции изучения вопроса депортации румынских ромов в Транснистрию в период Второй мировой войны. Анализируется проблематика использования научной терминологии, изучения устная история, социальные аспекты депортированных ромов.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Транснистрия, депортация, цыгане, ромы, Геноцид, Холокост, устная история.

Motornaya I.

The deportation of Romanian Roma in Transnistria (1941-1944): modern aspects of the study

We consider the current trend of studying the issue of the Romanian Roma deported to Transnistria during the World War II. We analyze

the problems of using scientific terminology, explore oral history, the social aspects of the deported Roma.

Key words: World War II, Transnistria, deportation, Gypsies, Roma, Genocide, Holocaust, oral history.